

Atıf / Citation

DİKEN, H. A., (2025). "Türk Sosyal Normları Işığında Bir Anadolu-Türk Efsanesi Örneği: Gelin Taşları Efsanesi". *Gazi Türkiyat*, 36: 149-172.

Geliş / Submitted

19.03.2025

Kabul / Accepted

28.06.2025

DOI

10.34189/gtd.36.008

TÜRK SOSYAL NORMLARI IŞIĞINDA BİR ANADOLU-TÜRK EFSANESİ ÖRNEĞİ: GELİN TAŞLARI EFSANESİ

*An Example of the Anatolian-Turkish Legend in the Light of Turkish Social Norms:
The Bride Stones Legend*

Hasan Ali DİKEN*

Öz

Toplumsal yaşam süreci, bireyler ve topluluklar arasında vuku bulan sosyal ilişkilerin sistemli olarak yürütülmesi için kimi sosyal normları lüzumlu kılmaktadır. Sosyal normlar; birey, topluluk ve toplum nezdinde birtakım beklentileri ortaya çıkarmaktadır. Beklentilere verilen cevaplar nispetinde bazı davranış örüntülerinin sosyal normlar vasıtasıyla belirlendiğini ifade etmek gerekmektedir. Kültürel köklerden kaynaklanan bir anlayışa istinaden, kolektif bilinç çerçevesinde toplumca tayin edilen başlıca kurallara uyulması yönündeki birtakım istekler, düzenleyici ve denetleyici bir mekanizma oluşturmaktadır. Mekanizmanın özü ise sosyal normlardan hareketle tesis edilmektedir. Genel görüş içerisinde; örf, âdet, teamül, anane, gelenek, görenek, töre ve moda olarak sıralanan sosyal normların müsterek özelliği "yaptırım" unsurudur. Bu, sosyal denetimi tetikleyici bir unsur olmakla birlikte, sosyal normların süreklilik göstermelerine vesile olan bir dizi cezayı veya ödülü kapsamaktadır. Böylelikle toplumda lazım gelen genel düzen korunmaktadır. Sosyal normlar, bünyelerinde bir millete sözlü kültür ortamının sunduğu olanaklarla anlatılan ve öğretilen bir altyapı barındırmaktadır. Bu altyapı dâhilinde, belli başlı anlatılara da yer verildiğini dile getirmekte yarar vardır. Anlatılar, sözlü geleneğin ürünleri olarak, içeriklerinde sosyal normlara işaret eden belirli nitelikler bulundurmaktadır. Efsaneler de bu tür anlatılar arasında yer almaktadır. Nitekim insanlığın en eski dönemlerinden itibaren söylenegelen ve olağanüstü olayları veya durumları konu edinen efsanelerde, içinden çıktıkları toplumlara verilmesi amaçlanan belli mesajlar vardır. Bu çalışmada, Anadolu sahası Türk efsanelerinden biri olan Gelin Taşları Efsanesi'ne ait Erzurum ve Giresun varyantlarının Türk sosyal normlarını yansıtan tarafları üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla Gelin Taşları Efsanesi'nin Türk milletine ait bir kısım sosyal normları bağlayıcı vasıflar gösteren yanları sıralanacaktır. Sonuçta, ilgili efsanenin Türk toplumu tarafından ekseriyetle olumsuz yaptırımlar içeren yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzincan/TÜRKİYE. h.ali.diken@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5948-4255

Anahtar Kelimeler: Sosyal norm, efsane, Türk sosyal normları, Anadolu-Türk efsaneleri, Gelin Taşları Efsanesi.

Abstract

Social life necessitates relations between individuals and communities. Social norms reveal expectations from the individual, community and society. It is necessary to state some patterns are determined by social norms in proportion to the responses to expectations. Demands for compliance with the main rules determined by the society within the framework of collective consciousness constitute a supervisory mechanism. The essence of this mechanism is based on social norms. The common feature of social norms, are listed as manner, usage, precedent, custom, tradition, observance, moral and fashion, is the "sanction" element which is a trigger for social control and includes a series of punishments or rewards that enable social norms to persist. So, the general order that should exist in society is preserved. Social norms contain an infrastructure is explained to a nation through the opportunities provided by the culture. It is useful to state in this infrastructure, it also includes narratives. Narratives, as products of oral tradition, contain qualities point to social norms. Legends are also well-known narratives. Legends have been told since the earliest times deal with extraordinary events have certain messages intended to be given to the societies from where they emerged. In this study, the aspects of the Erzurum and Giresun variants of the Bride Stones Legend one of the Turkish legends from the Anatolian region that reflect Turkish social norms will be emphasized. Aspects of the legend demonstrate binding qualities for social norms of the Turkish nation will be listed. As a result, the legend mostly include negative sanctions by the society will be revealed.

Keywords: Social norm, legend, Turkish social norms, Anatolian-Turkish legends, The Bride Stones Legend.

Giriş

Psikososyal, sosyokültürel ve sosyoekonomik yaşamı ve yapıyı düzenleyen birtakım kurallar yaptırımların doğmasını sağlamaktadır. Yaptırımların amaçları; yasaklama, zorlama, kınama, cezalandırma, özendirme ve ödüllendirme gibi bir kısım unsurları ortaya çıkarmaktır. Bu durum, sosyal normları temellendiren bir dizi kuralı meydana getirmektedir. Sosyal normlar, bir toplumda var olması gereken genel uyumu koruyucu birer etki yaratmaktadır (Örnek 2016: 171). Çünkü yaptırımlara binaen sınırları çizilen sosyal normların etkin biçimlerde kullanılmaları, kimi zaman toplumların varlık sebepleri olarak görülmektedir. Sosyal normlar, yaptırımların uygulanması bakımından toplumlar için hayati önemlilere sahiptir. Şüphesiz yaptırımlar, toplumsal örüntünün güçlendirilmesi kapsamında, sosyal normlarla aynı maksada hizmet etmektedir.

Sosyal norm olgusu, kültür ve medeniyet kavramlarının içinden çıkan bir nitelik arz etmektedir. Kültür ve medeniyet kavramları ise sosyal norm olgusundan hareketle; bireyleri, grupları ve toplumları ayakta tutan vasıflar sergilemektedir. Bilhassa kültür kavramı, kendi bünyesinde, bir toplumun üyelerini birbirlerine perçinleyen işlevsel özellikler barındırmaktadır. Zira kültür, toplumsal hafızanın sağlam temeller üzerine bina edilmesindeki en tesirli düzenektir. Her toplumsal ve kültürel sisteme denk gelen bir değerler dizgesi mevcuttur (Bostancı 2010: 113). Bireylerin birleşimlerinden teşekkül eden toplumsal kurumlar, kültürel geleneklerin oluşmasını takiben; bu değerler dizgesi kanalıyla inşa edilmektedir.

Sosyal normlar, kültürel geleneklerin çıkış noktalarını da tayin etmektedir. Kültürel gelenekler dâhilinde oluşan, gelişen, yerleşen ve yayılan birtakım edebî

mahsuller kuşkusuz içeriklerinde sosyal normların yansıtıldığı önemli faktörlerdir. Dolayısıyla kimi edebî mahsuller ışığında, bazı toplumsal kaidelerin insanlara anlatıldığına ve öğretildiğine şahit olmak mümkündür. Halk edebiyatının anlatılmalık türleri içinde bulunan efsaneler, bu edebî verimlerin başında gelmektedir. Nitekim efsaneler, halk inancı ve halk dini fenomenlerinin en önde gelen kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Çobanoğlu 2015: 16). Halk nezdinde “doğru” ve “gerçek” olarak kabul gören efsaneleri, sosyal normların esasını aksettiren bir düzlemde değerlendirmek muhtemeldir.

Efsane, “bir milletin mitolojisinin canlı tanığı ve yaşayan varlığı” şeklinde tanımlanmaktadır (Ögel 2014/I: XVIII). Sözlü edebiyat geleneğinin bir ürünü olarak sözlü kültür ortamında temin edilen efsane türü, konusunu gerçek olaylardan, gerçek kişilerden ve gerçek mekânlardan almaktadır. Efsane, halk zihninde “gerçek olduğu düşünülerek anlatılan hikâye” anlamında yer etmiştir (Çobanoğlu 2010: 150). Kendi gerçekliği çerçevesinde, efsaneyi sosyal normlardan yola çıkarak yorumlamak olasıdır. Bu yüzden, efsanelerde terennüm edilen hadiseleri ve vaziyetleri sosyal normların el verdiği ölçülerdeki yaptırım gücüne sahip olan toplumsal kurallar ışığında ele almak gerekir. Nitekim efsaneler halk edebiyatının “inandırıcılık özelliği ağır basan” anlatılmalık türlerindendir (Sakaoğlu 1980: 5-6). Bu bağlamda efsanelerin günlük sosyal hayata uyarlanabilen tarafları söz konusudur.

Efsaneler halk kültürüne rehberlik eden öyküleriyle birlikte geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağlar kurmaktadır. Her bir efsanenin yeniden anlatılması, içinde barındırdığı düşünce yapısını tekrar inşa etmesi ve canlılığını sürdürmesi anlamına gelmektedir (Önal 2021: 70). Efsanelerin sosyal normları aktarmalarının en önemli ispatı, sözlü kültür ve edebiyat alanının ilklerinden olmalarıdır. Çünkü efsaneler, insanların inanma ihtiyaçlarına dayanan bir geri plan sunmaktadır. Dünya hayatına adımını attığı ilk günden itibaren, inanç veya inanış gereksinimini gidermeye çalışan insan için efsane her zaman yönlendirici bir konum işgal etmiştir. Bu duruma dönük olarak, efsane türü her zeminde kendi pozisyonunu almayı başarmıştır.

Bu çalışmada, efsane mefhumu kendi içeriğinde bulundurduğu sosyal norm nosyonundan hareketle incelenecektir. İlgili hususun akabinde, efsane mefhumunun sosyal yaşamı belirleyen ve toplumsal yapıyı yönlendiren yanları üzerinde durulacaktır. Ayrıca sosyal norm kavramının ortaya çıkış noktalarından birini meydana getiren efsane olgusunun grup veya topluluk psikolojisindeki yeri de tartışılacaktır. Dolayısıyla efsanenin, bir halk edebiyatı ürünü olarak toplumsal bünyedeki etkileri öne çıkarılacaktır. Bu yapılırken de Yozgat, İzmir, Ordu, Trabzon ve daha birçok yörede sözlü dolaşıma giren ve Türk sosyal normlarının mukabilindeki Anadolu-Türk efsanelerinden birini teşkil eden “Gelin Taşları Efsanesi” örneği esas alınacaktır. Söz konusu örneğe ait Aşkale eksenli Erzurum ve Şebinkarahisar eksenli Giresun varyantlarından hareketle Türk milletinin dünya görüşü, bakış açısı ve yaşam

anlayışı noktasındaki başlıca ögeler tespit edilmeye çalışılacaktır. Ancak daha öncesinde, “sosyal norm” ve “efsane” olgularına ana hatlarıyla yer verilecektir.

1. SOSYAL NORM KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

En genel tanımıyla sosyal norm, kural olarak benimsenen durumsal bir bütündür. Sosyal yapıların veya toplumsal grupların kendi varlıklarını idame ettirmeleri hedefiyle ilke olarak edindikleri alışkanlıklar ve davranışlar sosyal norm kavramının esasını vücuda getirmektedir. Zira bu alışkanlıklar ve davranışlar toplumlar için birer “sözlü anayasal belge” niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla “yazısız anayasal belgeler” şeklinde de açıklanabilecek olan sosyal norm kavramı, bir toplumu düzene sokan ve ayakta tutan mekanizmaların ortaya çıkarılmasındaki en temel ölçütlerden birisidir. Toplumsal yaşam, bireyler ve topluluklar arasındaki ilişkilerin düzenli bir biçimde sürdürülmesi için bir dizi beklenti, kalıp davranış, işlemi, kaçınmayı ve yasağı gerektirmektedir. Bu türden davranışlar ve beklentiler, sosyal normlar kavramı içinde kümelenmektedirler (Örnek 2016: 171).

Sosyal normları kapsayan kaideleri toplulukların, grupların veya toplumların inanç ve ahlak geleneklerinden kaynaklı bir biçimde örf, âdet, teamül, anane, gelenek, görenek, töre ve moda gibi başlıca yerleşik unsurlarla açıklamak mümkündür (Nar 2013: 274). Ekseriyetle dinselliğin ağır bastığı toplumsal yapılardaki yaşam sahalarında bireyler, bir dizi kuralı yerine getirmekle yükümlü sayılmaktadırlar. Kutsal kitaplara binaen vücuda getirilen dinî kurumların öngördükleri ve uyulmasını istedikleri veya emrettikleri kaidelere uymadığı takdirde birey, “*günah işlemiş*” duygusuna kapılarak tedirgin olabilmektedir. Tanrısal buyruklara aykırı hareket eden kimseler, gerçekleştirdikleri aykırı hareketin karşılığı olan cezadan kurtulmakla mükelleftirler. Dolayısıyla bu kimseler, ruhsal bakımdan arınmak zorundadırlar. Çünkü dinselliğin ağır bastığı hemen hemen her toplum, topluluk, grup, cemaat veya cemiyet beklentilerin ve kalıp davranışların dışına çıkan kişileri baskı altında tutmaktadır (Örnek 2016: 172). Bu durum da sosyal norm kavramıyla hayata geçirilmektedir.

Söz gelimi sosyal normlardan biri olan âdet, “görenek, usul, tabiat, alışkanlık” şekillerinde tanımlanmaktadır (Devellioğlu 1992: 11). İlgili tanımlar, bir sosyal norm unsuru olan âdetin terimsel karşılıklarıdır. Nitekim aslı Arapçadan kaynaklanmakla beraber, zamanla Türkçeye geçen “âdet” kelimesi, kavramsal açıdan “bir davranış alışkanlık hâline getirme” biçiminde tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük 2005: 22). Bu terimsel ve kavramsal izahatı takiben, Türklerin eski yazılı kaynaklarında “sosyal norm” anlamına gelen kimi kelimelerin de âdete eşdeğer tutulduğu görülmektedir. Divanü Lûgat-it-Türk’te, “âdet” ve “görenek” manasını taşıyan “öğreyük” kelimesi, bir bakıma genel çerçevedeki sosyal norm olgusunun da tanımıdır (Atalay 1985/I: 159-160).

Bütün bu tanımlamalardan anlaşıldığı kadarıyla, âdetin karakteristiğini “alışılmış birtakım davranışların giderek kalıplaşması” oluşturmaktadır. Bu kalıplara ilişkin olarak, toplumsal bünyede teşekkül ve tekâmül eden alışkanlıklar dizisi, âdet için “yapılmalı veya yapılmamalı” niteliğine bürünmektedir (Eroğlu 2015: 303). Herhangi bir zorunluluk arz etmeseler de yapılmamaları durumunda çevre ahalisinin küçümseyici tavırlarına sahne olan âdetler birçok sosyal içerikli ilişkiyi düzenleme, yönetme ve denetleme yetkisine sahiptir. Toplumsal yaşamın belli bir düzene oturmasında ve sosyal norm kurallarının uygulanmasında âdetlerin büyük bir etki alanı yarattığını dile getirmek lazımdır. Örneğin karşılamalar ve uğurlamalar, yemek ve sofralar düzenleri, geçiş dönemleriyle ilgili kutlamalar ve kutsamalar, kız isteme, nişanlılık ve evlenme usulleri, cinsler, yaş grupları ve meslek mensupları arasındaki ilişkilerin biçimleri, selamlaşma, hâl ve hatır sorma sırasında uyulması gereken kurallar, bayramlar, mevsimler ve önemli günlere dair davranış şekilleri, yas alma ve başsağlığı dileme gibi durumlarda söylenecek sözler, takınılacak tavırlar ve tutumlar âdetlerin kapsamına girmektedir (Örnek 2016: 176).

Âdetin yanı sıra, sosyal normlardan bir diğeri olan töre ise terimsel ve kavramsal yönlerden “bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü; âdet ve ayin; bir toplumdaki ahlaki davranış biçimleri, adap” olarak telaffuz edilmektedir (Türkçe Sözlük 2005: 2000). Töre kelimesi, etimolojik sözlüklerde Moğolca ve Türkçe karışımı bir kelime olarak belirtilmektedir. Töre “yasa, düzen, gelenek, inanç, örf, kanun, ayin, tören ayini, merasim” gibi geniş bir anlam yumağını içermektedir. Bu kelime Eski Türkçede “töri-/törü- türemek, törümek, yaratılmak, düzenlenmek, şekil almak, töremek, çoğalmak, üremek, döl vermek, döl artmak, soyu artmak” anlamlarını da kapsamaktadır (Eyuboğlu 1988: 336-337). Söz konusu terimsel ve kavramsal açıklamalara istinaden, Türklere ait eski yazılı kaynaklarda töre kelimesinin direkt olarak geçtiği gözlemlenmektedir. Nitekim bu kelime, Orhun Abideleri’nde on bir defa geçmektedir. Zira Göktürk Devleti özelinde bütün Türklerin kültürel birikimini ve mirasını aktaran bu kitabelerde, Türk töresi de hatırlatılarak Türk sosyal hayatının kuralları açıklanmıştır.

Orhun Abideleri’ndeki bu yerlerin altısında, töre kelimesi “devlet/il” manalarına gelen şekliyle geçmektedir. Yine kalan beş yerde de töre kelimesi “il” manasını karşılayan biçimiyle geçmektedir (Kafesoğlu 1998: 235). Bahsedilen hususlarla birlikte, töre kelimesinin Orhun Abideleri’nde “törü” olarak yer ettiğini dile getirmek gerekir. Törü kelimesinin anlamları ise “töre, kanun, nizam, örf ve âdet, görenek, düzen, tören, devlet nizamı” biçimleriyle sıralanmaktadır (Ergin 2011: 117). Töre ifadesinin geçtiği bir başka eski Türk kaynağı ise Divanü Lûgat-it-Türk’tür. Divanü Lûgat-it-Türk’te töreye doğrudan yer veren kısımlar bulunmaktadır. Burada da yine “törü” olarak geçen törenin “düzen, nizam, görenek, adet” manalarıyla izah edildiği görülmektedir (Atalay 1985/I: 106). Kısaca töre olgusu grup, topluluk veya toplum hayatındaki

kültürel sürekliliği belirleyici, yönlendirici, destekleyici ve şekillendirici bir geri plan sergilemektedir. Kültüre uygunluğu merkezine alan törenin neredeyse her millet için hayati öneme sahip olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Zira töre, genel hukuk düzenini tesis etme mahiyetine dönük bir amaca hizmet etmektedir.

Türk töresi, bugünkü gibi yazılı kanunlar hâlinde cereyan etmemiştir. Nitekim Türk töresi, örf ve âdet şeklinde sıralanan çok sağlam toplumsal bir temele hitap etmek suretiyle bugüne taşınmıştır. Dolayısıyla Türk töresi, oldukça sert ve kesin hükümler ihtiva etmektedir. Türk töresine uygun düşmeyen hareketlerin cezaları çok ağır olmakla birlikte, töre, Türk cemiyetinin bel kemiğini teşkil ettiği için hiç kimse bu cezaları haksız ve adaletsiz görmemiştir. Törenin daima doğru ve adaletli olanı emrettiği herkesçe en baştan kabul edilmiştir. Çünkü töre, bir milletin yüzlerce yıllık hayat tecrübesinden süzülen kurallardan ibarettir (Güngör 1990: 57). Töreler, sözlü kültür ve edebiyat mahsulleri aracılığıyla kuşaklar arasındaki iletişimi sağlayan kültürel örüntülerdir. Bu durum, Türk sözlü ve edebiyat geleneğine binaen dolaşıma sokulan efsanelerde sıklıkla gözlemlenebilmektedir.

Efsanelerde sıkça dikkat çekilen âdet ve töre başta olmak üzere bütün sosyal normları, ifade ediliş tarzlarına göre “formel normlar” ve “informel normlar” başlıklarıyla ikiye ayırmak mümkündür. Formel normlar, sözlü veya yazılı biçimlerde ifade edilen kuralları kapsamaktadır. Resmî ve yazılı eksenlerde belirtilen formel normları “yasa” olarak nitelendirmek de olasıdır. Çünkü formel normlar, sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş olan eylemleri yasaklamaktadır. Sözlü veya yazılı biçimlerde ifade edilmeyip, insanlar arasındaki karşılıklı etkileşimlerden doğarak, yalnızca insani iletişimlerin özünü temsil eden davranış kalıpları ise informel normlara girmektedir. Gelenekselliği önceleyen toplumlar açısından bakıldığında, insanlar her iki sosyal norm sınıfına da riayet etmek zorunda kalmaktadır (Tezcan 1993: 189-190). Sosyal normların öngördüğü kuralların çiğnenmesi durumunda, toplum üyeleri cezaî yaptırımlara maruz bırakılmaktadır. Bu doğrultuda, işin içinde halk hukuku girmektedir.

Sosyal normlar, toplumsal sistemin zafiyete uğramaması amacıyla kendi kontrol mekanizmalarını halk hukukunun tanıdığı imkânlarla göre tayin etmektedirler. İlhamını sosyal norm kavramından alan halk hukuku olgusu, kendi içinde toplumsal düzeni korumaya endeksli bir altyapı bulundurmaktadır (Karataş 2018: 57-62). Toplum sistematığının bozulmaması maksadıyla mücadele eden sosyal normlar, hiç şüphesiz sözlü kültür geleneği dâhilinde yaratılıp yaşatılmaktadır. Sözlü kültür geleneği, kendi çatısı altında sözlü edebiyat geleneğine de yer vermektedir. Dolayısıyla sözlü ortamda teşekkül ve tekâmül eden başlıca edebî anlatılarda sosyal normları aramak ve bulmak kuvvetle muhtemeldir. Zira anlatılar milletlere ait dinî, tarihî ve mitolojik bir kısım içerikler barındırmaktadır. Bu anlatılardan biri hiç

kuşkusuz “efsane” mefhumudur. Çünkü sosyal normlara ilişkin birtakım kurallar, efsane mefhumu ile de düzenlenebilmektedir.

2. EFSANE TÜRÜ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Efsane, sözlü kültür ortamında teşekkül eden ve sözlü edebiyat geleneğine göre şekillenen bir türdür. Dolayısıyla efsane, halk edebiyatının anlatımlık türleri arasında yer almaktadır. Dünyadaki efsane araştırmalarına 19. yüzyılda başlandığı bilinmektedir. Efsane türünün dünya literatüründe çok önemli bir yeri vardır. Kelime yapısı itibarıyla efsanenin Avrupa milletleri arasında farklı birtakım terimsel karşılıklara sahip olduğunu ifade etmek gereklidir. Latince “*legendus*” ifadesinden kaynaklanan bu terim; İngilizler tarafından “*legend*”, Fransızlar tarafından “*légende*”, Almanlar tarafından “*legende*” veya “*sage*”, İtalyanlar tarafından “*leggenda*”, İspanyollar tarafından “*leyenda*” kelimeleriyle adlandırılmaktadır (Sakaoğlu 1980: 4).

Terimsel adlandırmaların yanı sıra, dünyada efsaneye dair kavramsal tanımlamaların da yapıldığını dile getirmekte yarar vardır. Zira efsane, hakiki veya hayalî olmak suretiyle belirli şahıslar, hadiseler ve mekânlar hakkında anlatılan bir hikâyedir. Bu tanımından yola çıkılarak, efsanenin “*gerçek olduğuna inanılan bir hikâye*” anlamına geldiğinin altını çizmek lazımdır (Jason 1968: 1-2). Efsane türü kendi bünyesinde derin ve sonsuz boyutlar barındırmaktadır. Gerçekliklere ve kurgusalılıklara dayanan efsane türünün içeriğinde tarih, din, mitoloji, coğrafya ve benzeri unsurlara rastlamak mümkündür. Efsanede anlatılan olayların çekirdeği, efsane kahramanlarının deneyimleri etrafında kümelenmektedir. Bu nedenden dolayı efsanede olaylar, kahramanların kendi tecrübelerinin etkisi altında kalmaktadır (Dégh 2001: 36). Efsanelerdeki gerçek olan veya gerçekleşmesi muhtemel olan olaylar ve durumlar inançlarla sarılı bir zemine tekabül etmek kaydıyla kişiler ve yerler hakkında bilgi de sunmaktadır.

Efsane; herhangi bir kişi, herhangi bir yer ve herhangi bir olay hakkında anlatılan, inandırıcılık özelliğine sahip olan, içeriğinde olağanüstü öğelere yer veren, ayrıca belirli bir şekli bulunmayan kısa ve konuşma diline yakın bir anlatıdır (Sakaoğlu 1980: 5-6). Efsanede anlatılan kişi, yer ve olay öğeleri genellikle dinî ve tarihî vasıflar sergilemektedir. Nitekim efsanede tarihsel süreç içinde yaşanan ve insanlığı derinden etkileyen bir olay, olağanüstü boyutlara taşınabilmektedir. Bu yüzden efsanede terennüm edilen bir olayın, daha ziyade tarihî bir olay olarak ortaya çıktığını dile getirmekte fayda vardır. Zira efsanede geçmişte yaşanmış olan pek çok olaya denk gelmek olasıdır. Bu tarihselliğinin akabinde efsane; dinî, inandırıcı, kısa ve nesir tarzındaki halk anlatımlarının genel adıdır (Alptekin 2012: 15).

Efsane, konusu itibarıyla gerçek şahsiyetleri, gerçek hadiseleri ve gerçek muhitleri hedef almaktadır. Bu sebeple efsanelerde yer eden olağanüstü veya doğaüstü

unsurlar, halk tabanında efsane türünün realist perspektifine gölge düşürmemektedir. Nitekim yakın veya uzak bir geçmişe götürülmekle birlikte, “anlatan” ile “dinleyen” faktörlerinin “gerçek” olduğuna inandıkları bir hikâye veya anlatı niteliğini taşıyan efsanenin en belirleyici özellikleri “yakın veya uzak bir geçmişte de olsa, tarihî bir dönem içinde yer alma”; “gerçek olduğuna mutlak suretle inanılma” ve “bir hikâye veya anlatı niteliğinde olma” biçimlerinde sıralanmaktadır (Georges 1971: 4). Mitlerden kaynaklandığı düşünülen efsaneler, sayılan bu özelliklerinin neticesinde, milletlerin kolektif bilinçlerini öne çıkaran bir zemin teşkil etmektedir. Zira mitler, milletler için kesinlikle “gerçek” olduğuna inanılan olgulardır.

Mitlerden kaynaklanan efsanelerin başlıca işlevleri “gelenekleri ve görenekleri korumak”, “toplumlara yön vermek”, “içinden çıktıkları coğrafyaları anlamlandırmak” ve “insanları sağıltmak” olarak sıralanmaktadır (Seyidoğlu 1985: 89). Halk nezdinde yarattığı gerçeklik algısı, şüphesiz efsane türünün en bariz yönlerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla gerçekçi bir anlayışı açığa vuran bu özellikler, efsane (legend) üzerinde ittifakla durulan herhangi bir tanımın henüz kesin çizgilerle yapılamamış olmasına rağmen, yaklaşık olarak iki asırlık birikimin neticesinde ortaya çıkan efsane tartışmaları itibarıyla efsanenin mahiyeti hakkında genel bir mutabakata varıldığını göstermektedir (Çobanoğlu 2003: 42). İçinde bulundurduğu olağan dışılıkla beraber efsane, insanın geleneksel fantezilerini anlama noktasındaki birincil kaynakları arasında yer almaktadır. Bu sebepten ötürü efsane, halk edebiyatı için son derece önemli bir vasa sahiptir. Zira efsanede halk felsefesinden doğan geleneksel dünya görüşlerini ve yerleşik bakış açılarını gözlemlemek mümkündür.

Bilindiği üzere, Türkiye’deki efsane araştırmaları 20. yüzyılda başlamıştır. Bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla halk edebiyatı ve halk bilimi alanlarındaki araştırma ve inceleme sistematliğini takiben derleme faaliyetlerinin birer getirisi olarak ortaya konulan metin yayınları, zaman içinde lisans, yüksek lisans ve doktora tezleriyle desteklenmiştir (Ayva 2001: 365). Kelime yapısı bakımından efsanenin Asya milletleri arasında farklı bir kısım terimsel karşılıklara sahip olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim sözlü gelenekte yaşayan bu tür, Farslar tarafından “fesane”; Araplar tarafından da “usture” veya “esatir” kelimeleriyle isimlendirilmektedir. Türkler tarafından ise “efsane” olarak isimlendirilen malum tür, Türk dünyasında “rivayet” veya “hikâye” olarak addedilmektedir.

Terimsel adlandırmaların yanında, Türkiye’de efsaneye dair kavramsal tanımlamaların da yapıldığını vurgulamakta fayda vardır. Zira efsane, nitelik açısından konuşma diliyle anlatılan ve üslup kaygısından uzak olan, ayrıca kalıplaşmış bir hâli bulunmayan bir anlatı türüdür (Boratav 2015: 98). Efsanede anlatılan hususlar “yaşanmış gerçekler” olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla efsanedeki hadiseler ve vaziyetler herkesçe “doğru” olarak zikredilmektedir. Bu istikamette efsanenin teşekkülü “inanç” faktöründen ileri gelmektedir. İnanç faktörü,

insanın “sıra dışı” olarak nitelendirdiği varlıklara ihtiyaç duymasının bir sonucudur. Bu eksende insan, kendi mevcudiyetini bağladığı başlıca doğa olaylarını gözlemlemek suretiyle efsane anlatmaya başlamıştır. Çünkü efsane insanın dünya hayatına adımını attığı ilk devirlerden itibaren, ayrı coğrafyalar ve farklı kavimler arasında doğup gelişmekle beraber, zamanla inanç, âdet, anane ve merasim öğelerinin meydana gelmesinde az çok rolü bulunan bir anlatı türüdür (Elçin 1998: 314). İlgili anlatı türünde, inanç veya inanış unsurundan çıkan sosyal norm kalıplarına şahit olmak mümkündür.

Efsane, esasen millî bir nitelik taşımaktadır. Çünkü milletlerin bağrından kopan başlıca kişiler özelindeki bazı olayların nakledilmesi efsaneye bu niteliğin kazandırılmasında etkili olmuştur. Milletlere ait hadisata mahsus şahsiyetlerin anlatıldığı efsane türü dâhilinde milletlerin dünya görüşlerini, bakış açılarını, ahlak anlayışlarını, yaşam algılarını ve inanç sistemlerini bulmak kuvvetle muhtemeldir. Bahse konu doğrultuda, efsaneleri millî kimliklerin birer tezahürü olarak değerlendirmek gerekmektedir. Millî kimlikler, kuşkusuz içlerinde sosyal normların sıklıkla yer aldığı birer zemin teşkil etmektedir. Aynı durumun Türk millî kimliği için de geçerli olduğunu belirtmek lazımdır. Türk milletinin sosyal normlarının belirginleşmesinde Türk efsanelerinin büyük katkıları vardır. İlgili bağlamda anlatılan kimi Anadolu sahası Türk efsanelerinde de bu durumu tecrübe etmek mümkündür. Anadolu’daki muhtelif yörelerde dilden dile dolaşan Gelin Taşları Efsanesi, kendi bünyesi itibarıyla Türk sosyal normlarının başlıcalarını yansıtan bir arka plan barındırmaktadır. Dolayısıyla bu efsanenin Türk sosyal normları ışığında ele alınması gerekmektedir.

3. TÜRK SOSYAL NÖRLARININ YANSITILMASI BAĞLAMINDA BİR ANADOLU SAHASI TÜRK EFSANESİ ÖRNEĞİ OLARAK GELİN TAŞLARI EFSANESİ

Anadolu’da gelinlere dair pek çok efsane anlatılagelmiştir. Söz konusu efsanelerde ekseriyetle gelinlerin çaresizlikleri, hüznüleri, zaafıları ve benzeri vaziyetleri üzerinde durulmuştur. Bu efsaneler hiç kuşkusuz Türk dünyası efsanelerinin bir bölümünü meydana getirmek kaydıyla Türk sosyal normlarının ortaya çıkış noktaları içerisinde yer almaktadır. Dilden dile dolaşarak ve kuşaktan kuşağa aktarılarak bugüne ulaşan Gelin Taşları Efsanesi’nin de Anadolu sahasında anlatılan birçok varyantı mevcuttur. Bu varyantlar arasında en çok dikkat çekenleri ise Erzurum (Aşkale) ve Giresun (Şebinkarahisar) eksenli varyantlardır (Sakaoğlu 1976: 15-19). Birbirine benzer yapıda olan bu iki varyantlaşma örneğinde Türk sosyal normlarına ışık tutan belli başlı vasıflar söz konusudur.

Her iki efsane varyantına ait bazı benzeşimleri de gösterebilmek düşüncesiyle, Türk sosyal normlarının belli hususlar altındaki genel bir çerçevesi çizilmelidir. Bu şekilde, Türklere özgü norm sisteminin sosyal, toplumsal ve kültürel yaşamı

şekillendiren hususiyetleri gözler önüne serilmelidir. İlgili açılardan bakıldığında Gelin Taşları Efsanesi, Türk psikososyal ve sosyokültürel çevreleri itibarıyla Türk sosyal normları için iyi bir örnektir. Gelin Taşları Efsanesi'nin Aşkale merkezli Erzurum varyantı ile Şebinkarahisar merkezli Giresun varyantı farklı olay örgülerine sahip olsalar da taş kesilme motifiyle sonuçlanmaktadır. Taş kesilme motifi, efsanelerde sıkça zikredilen bir geri plan sunmaktadır. Adına “taşlaşma”, “taşla dönüşme” ve “taş olma” da denilen bu motif etten ve kemikten teşekkül eden insanın şeklen muhafaza edilerek taş kesilmesidir (Sakaoğlu 1980: 32). Zira taş kesilme olayında, sadece insanın ilk ve son şekli arasında maddesel yönden bir değişme durumu vardır. Yani insan, kendisi veya başkaları tarafından edilen dualar veya beddualar eşliğinde bedensel yapısı bozulmamak suretiyle, bir madde hâline diğer madde hâline geçmektedir.

Gelin Taşları Efsanesi'ndeki taş kesilme motifiyle birlikte, esasen Türk milletin sosyal normları ortaya konulmaktadır. Bu eksende sosyal norm olgusunun Türk içtimaiyatındaki yeri, değeri ve önemi hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla da Türklerin ahlaki sistemlerine atıfta bulunmaktadır. Söz konusu minval üzere, Türklere özgü olarak şekillenen örf, âdet, teamül, anane, gelenek, görenek ve töre unsurlarının genel bir görünümü sunulmaktadır. Bu unsurlar, aynı zamanda başlıca sosyal normları da ihtiva etmektedir. Bilindiği gibi sosyal normlar, millî kimliklerin inşa edilmelerindeki en büyük pay sahipleridir. Aynı durum Türk millî kimliğinin inşasındaki en önemli etki alanlarını doğuran Türk sosyal normları için de geçerlilik arz etmektedir. Nitekim Türk sosyal normları, Türk millî kimliğinin çatısını meydana getirmektedir. İlgili çatı altında ise Türklerin psikososyal, sosyokültürel ve sosyoekonomik hayat anlayışları yansıtılmaktadır.

Bir Anadolu sahası Türk efsanesi örneği olarak Gelin Taşları Efsanesi, Türk toplumunun geçmişten bugüne akseden norm sisteminin canlı şahitlerinden biridir. Türk toplumuna ait inanç geleneklerinin bir dökümü niteliğinde olan bu efsane örneğinde, Anadolu sahasından hareketle Türk toplumsal yaşamının genel bir çerçevesi çizilmiştir. Bahsedilen efsanede bilhassa “ahlak” kavramına defaatle değinildiğinin altını çizmek gerekir. Türk kültür ve medeniyet dairesinde özellikle yazılı olmayan teamüllere dâhil edilen “töre” mefhumunun ilgi odağındaki ahlak olgusu, Türklere atalarından intikal eden bütün kaidelerin toplamını ihtiva etmektedir (Ziya Gökalp 1976: 13-14). Ahlak kavramı, sosyal çürümeyi ve toplumsal çözülmeyi engelleme işlevine sahiptir. Bu durum, Gelin Taşları Efsanesi'nin Erzurum ve Giresun varyantlarında açık ve net olarak görülmektedir. Nitekim Gelin Taşları Efsanesi'nde temel olarak toplumun ahlak yapısına ters düşen kimi faktörler, nesilden nesile iletilen bazı tecrübelerle dair bir kısım mesajlar sunulmaktadır.

Gelin Taşları Efsanesi, bir “toplumsal kurallar bütünü” olan sosyal normlar dizgesine aykırı davranışlar sergilenmesinin neticesinde, insanların taş kesilmeleriyle

sona ermiştir. Bu efsanede özellikle “kişilere ihanet etme” ve “büyüklerle saygısızlıkta bulunma” hususları üzerine yoğunlaşıldığının dile getirilmesinde yarar vardır. İlgili hususlar esas itibarıyla Türk toplumunun yerleşik ve kökleşik değerler sistemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türk millî kültürünün ve kimliğinin temelindeki belli başlı ahlak kuralları, malum efsanede yansıtılmaktadır. İnsanlar, çok köklü inançları ve uygulamaları adeta tabiatın birer parçasıymış gibi kuvvetle benimsemişlerdir. İnanç ve uygulama esaslarının pek çoğu insan benliğine işlendiği ölçüde, şuurlu bilgi konusu olmaktan çıkmaktadır. Bu inançlar ve uygulamalar “yemek yeme”, “su içme”, “selam verme”, “Tanrı’ya inanma”, “vatani koruma”, “milleti önemseme”, “büyüğü sayma” ve “küçüğü sevmeye” cihetindeki bir kısım alışkanlık ve davranış örüntülerini ihtiva etmektedir (Güngör 1999: 90).

İnsan, sahip olduğu inanç uygulamaları ölçüsünce kendini belirli bir kalıba sokup, kendi hayatına o kalıp çizgisinde belli bir yön vermektedir. İnsana ait inanç veya inanış pratikleri, kuşkusuz toplumsal eksenindeki sosyal norm düzenini gün ışığına çıkaran birer nitelik taşımaktadır. Aynı durumun Gelin Taşları Efsanesi’nde de var olduğunu belirtmek lazımdır. Çünkü Gelin Taşları Efsanesi’nde “emanete ihanet etme”, “güveni kötüye kullanma”, “toplum kurallarına riayet etme veya etmeme”, “saygıda kusur etme” ve “zora koşma” türünden başlıca sosyal norm kurallarına uyan veya uymayan bazı davranışlara rastlanılmaktadır. Burada esasen sosyal norm kurallarının özellikle cezai yaptırımlara yol veren tabuları meydana getirdiği gözlemlenmektedir. Tabular kapsamında ise taş kesilmeyle sonuçlanan bir durum öne çıkmaktadır. Zira gelinlerle ilgili efsanelerde ananın, babanın ya da bizzat gelin kızın beddua ve talepleri ile taş dönuşmenin yanında; gelin alaylarının taş dönuştüğü, gelinin yanlış davranışlarının sonunda halk hafızası tarafından taş dönuştürüldüğü de görülmektedir (Feyzioğlu 2011: 122).

Bilindiği gibi, Türk toplumunun kültürel belleğinde en fazla yer tutan mahsuller içindeki efsaneler, geleneğe ait birçok malzemenin taşıyıcılarıdır. Tabular ise efsanelerde kültürel aktarımla taşınan malzemelerin başında gelmektedir. “*Mit yasakları*” olarak da tanımlanabilen tabular “*insanların yazısız ilk yasaları*” şeklinde kabul görmektedir (Savaş 2017: 163). Aşkale (Erzurum) ve Şebinkarahisar (Giresun) yöreleri temelinde anlatılan Gelin Taşları Efsanesi, kendi bünyesinde barındırdığı sosyal normlara uyumluluk ve aykırılık nispetlerinden ötürü, bir bakıma Türk toplumunun tabularını vücuda getiren bir dizi yasağın da savunuculuğunu yapmaktadır.

3.1. Türk Sosyal Norm Sisteminin Yansıtılması Kapsamında Gelin Taşları Efsanesi’nin Erzurum Varyantı Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Erzurum, zengin birer tarihsel ve kültürel birikiminin paralelinde, efsanelerin sıklıkla anlatıldığı bir sahayı içermektedir. Bu nedenden dolayı, Erzurum’da dolaşıma

sokulan efsanelerde Erzurum'un tarihsel ve kültürel kimliğine dair derinlikleri hissetmek olanaklıdır. Anadolu'yu Türkistan'a (Orta Asya) ve Kafkasya'ya ulayan tarihi İpek Yolu üzerindeki Erzurum'da binlerce yıllık zengin bir mirasa sahip olarak anlatılan efsaneler, bir bakıma geçmişin izlerini bugüne taşımaktadır. Erzurum ve çevresinde dilden dile dolaşan efsaneler itibarıyla inanç faktörü çok önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim herhangi bir efsanenin mutlaka bir "inanç" üzerine kurulu olduğu bilinmektedir (Seyidoğlu 1985: 2). Gelin Taşları Efsanesi'nin Erzurum varyantı, inançsal izlerin önemli bir aşamasıdır. İçindeki olay örgüsünün akabinde Türk sosyal norm sistemini canlı olarak yaşattığı gözlenen ilgili efsane varyantı, aşağıda sunulduğu gibidir:

"Erzurum'un Aşkale ilçesinin Kandilli bucağına bağlı Merdiven köyünde evlenme çağına gelen bir delikanlıya komşu köylerin birinden güzel bir gelin getirilmektedir. Gelini getirecek alayda damadın erkek kardeşi de bulunmaktadır. Bölgenin âdetine göre damat, gelini getirecek alayda bulunmaz, evin damında onların gelişini bekler. Gelini getiren alayın bir istirahat anında yengesini gören damadın kardeşi, onun güzelliğine vurulur, içine bir ateş düşer. Artık aklı hep gelindedir. Delikanlı geline baktıkça bir hoş olur; gelin de bir müddet sonra onun bakışlarına karşılık vermeye başlar. Bunlar birbirlerine baka baka köyün giriş yerine kadar gelirler. Anlatıldığına göre düğün alayı tam köye gireceği sırada gelinle damadın erkek kardeşi taş kesilirler. Köylüler, girişteki bu taşlara «Gelin Taşları» adını vermiştir. Hatta bu iki genç arasındaki, köylülerce uygun görülmeven ilgiden ötürü de buradan gelip geçenler taşlara tükürür veya taş atarlarmış" (Sakaoğlu 1976: 15-16).

Yukarıdaki alıntıda Türk sosyal normlarına dair belli başlı kaideler dolaylı veya doğrudan sıralanmıştır. Öncelikle damadın, gelini getirecek olan alayda bulunmaması ve evinin damında gelinin getirilişini beklemesi Erzurum yöresine ait âdetlerden birinin ortaya konulması bakımından dikkat çekicidir. Bilindiği üzere âdet, sosyal normlar arasında yer alan bir olgudur. İcra edilmesi toplumca takdir gören âdet olgusu, Gelin Taşları Efsanesi'nin en önde gelen sosyal norm sistemini ön plana çıkarmaktadır. Çünkü damadın gelin getirme alayında yer almaması ve kendi aile efradına ait evde gelinin gelişini beklemesi Türk âdetince uygun bulunan davranış kalıpları içindeki "kız isteme, nişanlılık ve evlenme usulleri" hususunu yansıtmaktadır.

Gelin Taşları Efsanesi'nin Erzurum varyantı itibarıyla, Türk sosyal normlarının geçmişten bugüne dek canlı bir biçimde aktarıldığını dile getirmekte fayda vardır. Bu aktarım sürecine yönelik olarak, ilgili varyanttaki en önemli sosyal norm kalıplarından biri olan "töre" unsuruna da yer verildiği görülmüştür. Bahsi geçen minvalde ise töre unsuruna ters düşen bir davranışa şahit olunmuştur. Nitekim gelini baba evinden alıp damat evine götürmekle görevli düğün alayındaki damadın erkek kardeşinin geline göz koyması, toplumca belirlenen sosyal norm kurallarına büyük bir aykırılık göstermektedir. Malum aykırılık doğrultusunda, törece sınırları çizilen kurallar çiğnenmektedir. Töreye uyumsuzluk, toplumca hoş karşılanmayan ve ağır cezai

yaptırımlara kadar giden bir süreci içine almaktadır. Çünkü töre, Türk kültürünün en önde gelen mihenk taşıdır. Nitekim eski Türk devletlerinde, öncelikle töreye dayalı olan kurallar geçerli olmuştur.

Bir Anadolu sahası Türk efsanesi örneği olarak Erzurum ve çevresinde anlatılan Gelin Taşları Efsanesi'nin olay örgüsünde, damadın kardeşi tarafından, damada gelin olarak tayin edilen kıza göz dikilmesi, kızın da kendisine damat olarak seçilen kişinin erkek kardeşine aynı karşılığı vermesi Türk töresi itibarıyla "aldatma", "ihanet", "hıyanet" ve benzeri örneklemeler istikametinde değerlendirilmektedir. Bahsi geçen kapsama yönelik olarak, Gelin Taşları Efsanesi'nin Erzurum çeşitlenmesinde, damadın öz olan erkek kardeşi ile damadın ilerideki eşi olacak gelinin birbirlerine duygusal ilgi beslemeleri, Türk töresine aykırılık göstermektedir. Böyle durumlar, Türk töresi açısından affedilemeyecek olan konular dâhilindedir. Zira Türk töresi, bilhassa duygusal yönden yapılan ihanetleri şiddetle reddetmektedir. Çünkü bu gibi ihanetler, toplum nezdinde "yüz kızartıcı" suçlara girmekle birlikte namus, şeref, haysiyet ve edep kurallarını hiçe saymaktadır.

Evlilik dışı cinsel ilişkiler, emanete ihanet etmek, bağlı bulunulan gruba ve örgüte hıyanette bulunmak, toplumca çok önemsenen ve yerine getirilmesi zorunlu görülen bir görevden kaçmak, aile büyüklerine çirkin bir biçimde karşı koymak, bir kişinin yardımına sığınan bir başka kişiyi ele vermek ve benzeri davranışlar yasalarca yasaklanmamış olsalar bile törelerin yasakladığı davranış kalıplarına müdahildir (Örnek 2016: 181-182). Gelin Taşları Efsanesi'nde damadın, öz erkek kardeş ve ilerideki eşi olacak gelinlik çağındaki kız tarafından ihanete uğraması Türk töresince yasaklanan bu davranış kalıplarından "emanete ihanet etmek" ve "bağlı olunan gruba hıyanette bulunmak" hususlarını yansıtmaktadır. Çünkü burada Türk toplumunun töresel kabullerine göre, hem bir insanın şahsiyeti hem de gelin ve damat tarafları olarak iki ailenin şerefi lekelenmektedir. Dolayısıyla efsanedeki taş kesilme motifiyle birlikte taş kesilen insanların toplum nazarındaki cezai yaptırımları, arkalarından kötü konuşmak ve taşlara hakarete bulunmak gibi bir kısım eksenlerde cereyan etmiştir.

Düğün alayına katılarak, aslında kendisinden alayın gözetimini yapması ve kız isteme ritüelinin odak noktasında yer alması beklenen erkek kardeş, damadın ilerideki eşi olacak kıza göz koymak kaydıyla emanete ihanet etmiştir. Yine gelin de ilerideki eşi olacak damada ihanet etmesi münasebetiyle kendi ailesinin onurunu ve şerefini zedelemiştir. Bahse konu durumlar hiç kuşku yok ki törenin, kendisinden önce gelen ve örf, âdet, teamül, anane, gelenek, görenek ve moda olarak sıralanan bütün sosyal normları tek bir potada eriten yaptırım gücünü ortaya koymaktadır. Türklerce bozkırda fiilen yaşanan hayatın zamanla hukuki ve sosyal değerler kazanmış davranışlarını ihtiva eden ve genellikle "kanun" manasına alınan töre (törü), eski Türk sosyal hayatını düzenleyen bir mecburi normlar bütünüdür (Kafesoğlu 1998: 246).

Gelin Taşları Efsanesi'ni de eski Türklerden kalan kolektif şuurun töresel eksenindeki sırayeti olarak değerlendirmek mümkündür.

Gelin Taşları Efsanesi'ndeki ihanet motifine destandan halk hikâyesine geçişin ürünü olan Dede Korkut Kitabı'nda da rastlanıldığını vurgulamakta yarar vardır. Zira Dede Korkut Kitabı'na ait Dresden nüshasındaki on iki hikâyenin dördünde ihanet motifiyle karşılaşmaktadır. Söz konusu dört hikâyede beliren ihanet motifi, esasen düşmanla savaşın bir başka hâlidir (Yeşilyurt 2018: 89). Çünkü ihanete uğrayan kahramanların bu ihanetlerle baş etmeleri gerekmektedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, kırk yiğidin kendi çıkarları için Dirse Han ile oğlu Boğaç Han arasına nifak sokmak üzere yalan söylemeleri Dede Korkut'taki birinci ihanet motifidir (Ergin 1964: 11). Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Yalancı Oğlu Yaltacuk'un Banu Çiçek'le evlenebilmek adına Banu Çiçek'in daha önce düşmana esir düşen nişanlısı Bamsı Beyrek'in öldüğü yalanını uydurması Dede Korkut'taki ikinci ihanet motifidir (Ergin 1964: 34). Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Aruz Koca'nın Tepegöz'ü sahiplenmesine ve Oğuz halkının da Tepegöz'e yardım etmesine rağmen Tepegöz'ün Oğuz halkına kötülük yapması Dede Korkut'taki üçüncü ihanet motifidir (Ergin 1964: 92). İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy'da, Aruz Koca'nın bütün Dış Oğuz beylerini Kazan'a karşı kışkırtmasının bir devamı olarak Beyrek'i de yanına çekip Kazan'a düşman etmesi ise Dede Korkut'taki dördüncü ihanet motifidir (Ergin 1964: 117).

Dede Korkut Kitabı itibarıyla Türk töresine zıtlık sergileyen yalanlar doğrultusundaki ihanet unsurları Türk sosyal normlarına ait sorgusuz kabullerin töresel yansımalarını içermektedir. Örneğin Dirse Han, önünü ve ardını araştırmadan kendi oğlu olan Boğaç Han'ı öldürmeye çalışmıştır. İlgili husus her ne pahasına olursa olsun, törenin kuvvetli yaptırımsal taraflarını ortaya koymaktadır. Bu durumun farklı bir versiyonu olarak Aruz Koca'nın, yaptığı kışkırtıcılık neticesinde Beyrek'le diğer Oğuz ileri gelenlerini kendi safına çekmesi ve İç Oğuz ile Dış Oğuz arasında karışıklık çıkarması, kendisini ve Beyrek'i canından etmiştir. Burada, söylenen yalanların sebebiyet verdiği kışkırtma ögesi iki kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla malum olayda da törenin güçlü yaptırımsal yönü tecelli etmiştir. Ancak her iki olay insan diliyle ve eliyle gerçekleştirilmiştir. Aynı mevzu, Gelin Taşları Efsanesi'nde Tanrı buyruğunun devreye girmesiyle neticelenmiştir. Nitekim erkek kardeş ile gelin tarafından damada karşı işlenen ihanet suçu düğün alayının taş kesilmesi sonucunu doğurmuştur. Gelin Taşları Efsanesi'nde ifade edilen Türk töresine aykırılık örnekleri, efsanelerin genelindeki dinsel ve inançsal faktörlerin önemini hatırlatmaktadır.

Gelin Taşları Efsanesi'nin Erzurum varyantında en çok dikkat çeken husus, insanların yaptıkları hatalar nedeniyle taş kesilmeleridir. Taş kesilme, Anadolu-Türk efsanelerinde en çok rastlanan motiflerin başında yer almaktadır. Bu motif, ilahi veya ulvi düzeylerde işlenen günahlar ölçüsünce dinî emirlerin devreye girmelerine

istinaden ortaya çıkmaktadır. Gelin Taşları Efsanesi'nin dikkate değer bir başka tarafı da iki genç arasında yaşanan ve köylülerce uygun görülme-yen karşılıklı ilgiden ötürü taş kesilme olayının gerçekleştiğine inanılan yerin yanından gelip geçenlerin bu taşlara tükürmeleri ve taş atmalarıdır. İlgili şekilde, Türk sosyal normları tecelli etmektedir. Bilhassa töreye zıtlık unsurunun bir sonucu olarak öne çıkan aldatma ve ihanet öğeleri halk tabanında şiddetli tepkilere sahne olmuştur. Bu yüzden taş atma ve tükürme ritüellerini Türk sosyal normlarının toplumsal hassasiyetleri dışı vurma özellikleri bağlamında yorumlamak olasıdır.

Malum çizgide, efsanelerin sosyal norm sistemini yaşatan vasıfları Gelin Taşları Efsanesi'nin Erzurum varyantı özelinde icra edilmektedir. Bu minval üzere, bir Anadolu-Türk efsanesi örneği olan Gelin Taşları Efsanesi Türk sosyal norm düzenini Erzurum merkezli olarak açığa çıkarmaktadır. Aynı mevzuya Türkmenistan sahasında da rastlanılmaktadır. Zira Türkmenler arasında sıkça anlatılan Lanet Taşı Efsanesi'nde Merv şehrinin yıkılmasına sebep olan iki hain kadın toprağa gömülmüştür. Bu durumun akabinde, her gelen geçenden bu iki kadının gömüldükleri yerlere taş atmaları istenmiştir (Çalışkan ve Başaran 2017: 1720). Dolayısıyla Lanet Taşı Efsanesi, tıpkı Gelin Taşları Efsanesi gibi töresel uyumsuzluğa dair toplumsal hassasiyetin kin ve nefret öğelerine dönüştüğü bir efsane örneği olarak Türkmenistan sahasındaki yerini almıştır. Çünkü bu efsane de taş atma ritüeline sahne olmuştur. Sonuç itibarıyla her iki efsane örneği, bilhassa Oğuz Türklerine ait sosyal normların sözlü gelenek vasıtasıyla farklı coğrafyalarda yayıldığını ve yaşadığını gösteren birer içerik arz etmektedir.

3.2. Türk Sosyal Norm Sisteminin Yansıtılması Kapsamında Gelin Taşları Efsanesi'nin Giresun Varyantı Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Giresun'un, halk anlatıları yönünden mühim bir tarihsel ve kültürel mirası söz konusudur. Tarih ve mit arasında Giresun'un Türkler tarafından fethi, birçok Anadolu şehrinde olduğu gibi Giresun merkezli Türk efsanelerinin de doğmasına vesile olmuştur (Emecen 2008: 79). Bu şekilde, Giresun'un anlatı zenginliğinin "efsane" merkezli olarak daha da belirgin bir hâl aldığını belirtmek gerekir. Giresun'da anlatılan efsanelere bakıldığında, bu efsanelerin büyük bir kısmının dinî nitelikli olduğu açık ve net olarak gözlemlenebilmektedir. Bilhassa taşlar ve kayalar, yer adları, hayvanlar, olağanüstü yaratıklar veya varlıklar, tabiat hadiseleri, ağaçlar, tarihî olaylar, hazineler ve aşk hikâyeleri Giresun efsanelerini süsleyen unsurlar arasında yer almaktadır (Turan ve Gökşen 2023: 135). Bunlardan biri de Gelin Taşları Efsanesi'dir. İçinde yer eden olay örgüsünün paralelinde Türk sosyal norm sistemini canlı olarak yaşattığı gözlenen Gelin Taşları Efsanesi'nin Giresun varyantı, aşağıda verildiği gibidir:

"Giresun ile Şebinkarahisar ilçesi arasında Eğribel Sıradağları uzar gider. Bu, adı pek duyulmayan sıradağların üzerinde bir yanı geline benzeyen taş yığınları vardır. Başka

bölgelerimizde de benzerlerine rastladığımız bu taşların, dinleyenlerin gözlerini dolu dolu eden acıklı bir hikâyesi vardır. Bölgede zengin bir ağa yaşamaktadır. Fakat ağanın kızının şöhreti babasından fazladır, ondan daha fazla tanınmaktadır. Çünkü ağanın kızı, insan değil sanki bir melektir. Güzelliği dillere destan olmuştur. Onu bir gören hemen âşık olmaktadır. Bu güzelliğe sahip olmak isteyen pek çok zengin, ağanın kapısını çalar, damatlık dilermiş. Ama kızın gönlünde zengin filan yatmamaktadır, gelenlerin hepsini geri çevirir. Babası da «Bir tek kızım» der, evladına baskı yapamaz. Kızın gönlü başkasındaymış meğer... Kız, babasının çobanlarından Hekdi Isin adlı bir delikanlıya âşık olmuş. Kız, bu delikanlıya haber yollar ve babasından habersiz, gizli gizli buluşurlar, görüşürlermiş. Bu tür buluşmalar bir müddet devam etmiş. Bir gün kızın babası kızı ile çobanı arasındaki ilgiyi öğrenir. Hemen kızını konağının en üst katındaki odalardan birine hapseder. Kız ağlamaya başlar, günlerce ağlar. Ağa babası da merhamete gelmez bir türlü. Kız, yine ağlamaktan gözlerinin kızardığı bir gün odanın çatmasında bir ip görür. Yastığını yatağın içine yerleştirip uyuyor gibi yaptıktan sonra çatmadan ipi pencerenin okuna bağlar. İpe tutunarak aşağıya iner. Çobanın kaldığı yere gidip onu bulur. Ağanın kızı ile çobanın buluşmaları böylece bir müddet devam ederse de bu da duyulur. İlkinde fazla bir cezaya çarptırılmayan çoban bu sefer falakaya yatırılır. Çoban böylece her gün dövülüp dövülüp salıverilir. Kızını çobanına vermek istemeyen ağa, onu ilk gelen dünürcüye vermeyi kararlaştırır. Nitekim ilk gelen görücüye «Evet» cevabını verir. Düğün hazırlıkları başlar. Düğün günü gelip çatar, kızı almaya gelirler. Kızını, kendisi gibi zengin birine verdiği için ağa çok mutludur, fakat kızı hiç de öyle değildir. Bu sebepten kız, gelin giderken babasının elini öpüp hayır duasını almaz. Öyle ki babasının yüzüne bile bakmak istemez. Gelini almaya gelenler yola koyulurlar. Düğün alayı Eğribel'e gelince elinin öpülmemesine sinirlenen ağa beddua eder ve yaşlı gözlerle «Kızım taş ol!» der. Dua kabul olunur ve kız ile yanındaki gelinci taş olurlar. O günden sonra da bu taş «Gelin Taşı» denilir” (Sakaoglu 1976: 17-19).

Yukarıdaki alıntıda Türk sosyal normlarına dair başlıca kuralların dolaylı veya doğrudan sıralandığını dile getirmek gerekmektedir. Bu minvalde erkeklerin, gelinlik çağına erişmiş olan kızın babasından (ağa) damatlık dilemeleri veya istemeleri bir bakıma Anadolu'daki “görücü” âdetinin bir tezahürüdür. Görücülük âdetinin aslını; evlenecek erkeğin aile üyeleri, akrabaları ve komşuları arasından seçilen birkaç kadının daha önceden üzerinde durulan veya tanıdıklarca önerilen kızın evini ziyarete gidip, hem kızı yakından incelemeleri hem de niyetlerini belli etmeleri meydana getirmektedir. Buna “kız bakma”, “görücü çıkma” ve “dünür gezme” gibi adlar da verilmektedir (Örnek 2016: 256). Gelin Taşları Efsanesi'nin Giresun varyantında görücülüğün kurallarını içeren ilgili âdetlerin “damatlık dileme” söylemiyle hatırlatıldığını dile getirmek mümkündür. Nitekim sosyal normlara tabi tutulan âdetler içerisinde bilhassa “kız isteme usulü”nün çok ayrı bir yere, değere ve öneme sahip olduğunu belirtmekte yarar vardır. Zira kız isteme pratiği insan hayatının kırılma noktalarından biri olan “evlilik” veya “evlenme” ögesinin başlangıcını teşkil etmektedir.

Türk halk kültürü itibarıyla kız isteme, kız bakma, görücü çıkma, dünür gezme, görücülük veya dünürcülük biçimlerinde ifade bulan sosyal norm hususiyeti eski

Türk yazılı kaynaklarında da belirli yönleriyle geçmektedir. Zira Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerden biri olan Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Oğuzların bilgisi Dede Korkut'a iki at verilmesi ve Dede Korkut'un bu atlarla kız istemeye gitmesi, ilgili hususu özetlemektedir (Ergin 1964: 30-31). Dede Korkut'taki bu kız isteme âdeti, Tanrı buyruğuyla gerçekleşmiştir. Bahsedilen durum ise kız isteme âdetinin dinî bir temele bağlandığını ortaya koymaktadır. Gelin Taşları Efsanesi'ndeki damatlık dileme veya damatlık isteme âdetinin de esas olarak dinî kapsamlı bir görücülüğe dayanan kız isteme âdetinden ileri geldiğini vurgulamak gerekir.

Dede Korkut'un yanı sıra, Dîvânü Lugâtî't-Türk'te de görücülük ifadelerine belli ölçülerde yer verilmiştir. Bunlar *"iki kişi arasında araç olan ve evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kişi"* anlamıyla *"arquçı"* (Yurteser ve Erdi 2007: 151); *"elin ile güveyin akrabaları arasında söz getirip götürülen aracı"* anlamıyla *"yorigçı"* (Yurteser ve Erdi 2007: 702); *"gelin ve güveyin aileleri arasında gidip gelen ve haber taşıyan kimse"* anlamıyla *"sawçı"* (Yurteser ve Erdi 2007: 477) şekillerinde beyan edilmektedir. Türk kültürünün bu temel yazılı kaynakları itibarıyla ilgili bağlamlarda vuku bulan görücü usulüyle kız isteme âdeti, bir Türk sosyal norm kaidesi olarak Gelin Taşları Efsanesi'nin Giresun varyantında *"kız babasına haber yollamak"* ve *"kız babasından damatlık dilemek"* biçimlerinde yer almakla *"kıza görücü gitme isteği"* doğrultusunda aktarılmıştır.

Gelin Taşları Efsanesi'nde evlilik veya evlenme çağına gelen genç bir kızın, babası tarafından zorla evlendirilmek istenmesine ilişkin olarak rızasının alınmadan evliliğe zorlanması Türk sosyal normlarına aykırılık göstermektedir. Bu durum, evlendirilmek istenilen kıza kendi rızasının olup olmadığını sorulması yönündeki Türk kız isteme ve evlendirme âdetine ters düşmektedir. Nitekim Türk sosyal norm sistemi itibarıyla kız isteme veya kız bakma işinde kız babası, erkek tarafına henüz bir cevap vermeden önce bu işte kızının rızasının olup olmadığını mutlaka sorma zorunluluğu duymuştur. Çünkü eski Türk kültüründe kız çocuklarına kendi eşlerini özgürce seçebilme hakkı verilmiştir. Babanın aile içinde mutlak bir otoritesi olmadığından ötürü, sadece kendi isteği doğrultusunda kızını evlendirebilmesi öngörülmemiştir. Bahsi geçen durum Türk sosyal normları arasında yer alan âdetlere dair *"kız isteme, nişanlılık ve evlenme usulleri"* konusunu yakından ilgilendirmektedir (Örnek 2016: 176).

Kız isteme yolu ve yordamı uyarınca, kızın evlenmeye rıza gösterip göstermediğini anlamak amacıyla eski Türkler tarafından pratiğe dökülen sembolik bir *"mendil koyma"* âdetinden de bahsetmek gerekir. Bu âdete göre erkek, nişan esnasında kızın başına bir mendil koymak kaydıyla kızın bu mendili alıp almama durumunu görüp evlilik teklifinin kabul edilip edilmediğini önceden öğrenebilmiştir (Ögel 1988: 266). Her ne kadar içeriğinde mendil koyma sembolizmine şahit olunmasa da Gelin Taşları Efsanesi'nin olay örgüsüne yönelik olarak ağanın, kızını zorla evlendirme girişiminde bu işe hevesli olup olmadığını kızına sormayarak Türklerdeki evlilik âdetine uymadığı görülmektedir. Buna karşılık eski Türk aile yapısında

babanın diğer aile fertleri üzerinde sonsuz denilebilecek bir hakkı ve hükmü asla söz konusu olmamıştır (İlgen 1999: 102). Gelin Taşları Efsanesi'ndeki zorla evlendirilme hususunu Orta Asya'dan Anadolu'ya yayılma süreçlerinde Türklere ait evlendirme âdetlerinin zamanla belli değişimler ve dönüşümler geçirmesiyle izah etmek mümkündür.

Giresun varyantına ait olay örgüsünden anlaşıldığı kadarıyla Gelin Taşları Efsanesi'nde Türk kültürüne taban tabana zıt bir düzlemde ele alınan sınıf ayrımından da söz etmek gerekir. Nitekim bu efsane varyantında kız babası olan ağa, kızının "*Hekdi Isın*" adlı çobana gönül vermesini büyük bir öfkeyle karşılamıştır. Dolayısıyla maddi yönden büyük bir servet sahibi olduğu görülen ağa bir bakıma çobanı küçümsemiştir. Hatta çobana kızıyla gizlice buluşmasından ötürü kaba kuvvet de uygulamıştır. Söz konusu durumun mukabilinde ise ağa, çobanla gizli gizli görüşmesinden dolayı o ana kadar herhangi biriyle evliliğe zorlamadığı kızını, gelen ilk görücüye verme kararı almıştır. Söz gelimi ilk etapta kızının eş seçimine karışmayarak, Türk kız isteme ve evlenme âdetlerine uygun bir tutum sergileyen ağa, kızının bir çobana gönül vermesini kabullenmeyip kendisi gibi zengin birine kızını verdiği için mutlu da olmuştur. Oysa Türk kültürü perspektifinde çobanlık, Türk milletinin asli mesleklerinden biri sayılmaktadır. Ayrıca İslam kültürü bakış açısıyla da çobanlık bir peygamber mesleğidir.

Bütün bu olaylar ve durumlar silsilesi içerisinde, ağanın Türk kültür ve medeniyet dairesince kabul edilmeyen sınıfsal bir ayrım gözettiğini belirtmek gerekmektedir. İlgili eksende ağa, çobanın maddi yoksulluğunu küçümsemekle ve bu husustan ötürü de çobanı kızına layık görmemekle beraber, Türk kültüründen kaynaklı sosyal norm dizgesine aykırı bir tutum sergilemiştir. Çünkü Türk töresine göre, Türklerde sınıfsal bir ayrım yoktur. Özellikle eski Türkler açısından bakıldığında, toplum "idare edenler" (beyler) ve "idare edilenler" (halk) olmak üzere iki tabakaya ayrılmıştır. İdare edenler "ak kamağ bodun" (ak kemikli halk), idare edilenler ise "kara kamağ bodun" (kara kemikli halk) ifadeleriyle anılmıştır. Bu yüzden, eski Türkler için toplumsal zeminde "*sınıf*" ve "*sınıflaşma*" asla söz konusu olmamıştır. Beyler (ak kamağ bodun), toplumun sadece idaresinden sorumlu kesimleri arasında yer almıştır. Dolayısıyla eski Türklerde makam ve mevki unsurları toplumda herhangi bir sınıf farkına mahal vermemiştir (Koca 2002: 15). Gelin Taşları Efsanesi'nde ağanın sahip olduğu maddi zenginlik, kızın maddi yönden yoksulluk içinde bulunan çobanla evlenmesinin önüne set çekmiştir. Bu sebepten ötürü Türk töresindeki eşitlik ve adalet ilkeleri önemsenmemiştir.

Gelin Taşları Efsanesi'nin Giresun varyantında en fazla göze çarpan mevzulardan biri de insanların ettikleri kusurlar sebebiyle taş kesilmeleridir. Taş kesilme, Anadolu-Türk efsanelerinde en sık rastlanan motiflerin başında gelmektedir. Bu motif ilahi veya ulvi düzeylerde işlenen günahlar ölçüsünce dinî buyrukların araya girmesine binaen

belirmektedir. Dolayısıyla Gelin Taşları Efsanesi'nin en dikkate değer yanı, gelinlik çağındaki genç kızın babasına karşı sergilediği saygısız tavırlardır. Her ne kadar ağa tarafından zorla evlendirilmeye çalışılsa da kızın bu saygısızlığı Türk töresine aykırı bir harekettir. Zira kız, gelin giderken babasının elini öpüp hayır duasını almamıştır. Öyle ki kız, babasının yüzüne bile bakmak istememiştir. Gelini almaya gelenlerin yola koyuldukları sırada, elinin öpülmemesine sinirlenen ağa ise bu durumdan ötürü kızına beddua etmiştir. Yaşlı gözlerle kızının taş olması için haykıran ağanın bu bedduası Tanrı katında kabul olunmuştur. İlgili düzlemde kız, yanındaki gelinciyle birlikte taş kesilmiştir.

Gelinlik kızın taş kesilmesi istikametinde, Türk sosyal normları içindeki töre faktörü etkili bir rol oynamıştır. Nitekim Türk töresi uyarınca her ne sebeple olursa olsun babaya saygısızlıkta bulunmak, kabulü mümkün olmayan tutumlar ve davranışlar dizisi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Aynı mevzu İslam hukuku açısından da sabittir. Zira İslam hukukuna göre de babayı memnun etmek, Allah'ı memnun etmektir; babayı üzme veya öfkelenmek ise Allah'ı öfkelenlendirmek (Sabuncu 2007: 235). Gelin Taşları Efsanesi'nde kız babası olan ağanın, kızının saygısızlığına öfkelenmesini İslam öncesi ve İslam sonrası Türk sosyal normlarının toplumsal hassasiyetleri açığa çıkarma vasıfları minvalinde yorumlamak lazımdır. Bahsedilen bünye etrafında, efsanelere dair sosyal norm sistemini yaşatan bir kısım dinî nitelikler, Gelin Taşları Efsanesi'nin Giresun varyantında da icra edilmiştir. İlgili doğrultuda, bir Anadolu-Türk efsanesi örneği olan Gelin Taşları Efsanesi Türk sosyal norm sistemini Giresun eksenli olarak ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ

Bilindiği üzere efsaneler, gelenekleri ve görenekleri muhafaza etme, toplumlara yön çizme, coğrafyalara anlam yükleme ve benzeri işlevsel özelliklere sahip olan anlatılardır. Bu istikamete mukabil efsaneler, milletlerin en fazla etkilendikleri sözlü kültür öğelerinin başında gelmektedir. Dolayısıyla efsanelerin en önde gelen tarafları arasında "inandırıcılık" ve "gerçekçilik" unsurları yatmaktadır. Söz konusu hususiyete yönelik olarak efsane anlatıları, sosyal yaşamın ve toplumsal düzenin belli bir menzile doğru ilerlemesi minvalinde mühim roller üstlenmektedir. Halk edebiyatının anlatmalık türleri içine giren efsaneler, malum yönleriyle sosyal normların çıkış noktalarından birini meydana getirmektedir. Çünkü efsaneler kanalıyla, sosyal normların toplumsal hafızaya hatırlatılması sağlanmaktadır. İlgili kapsamda efsaneleri, sözlü kültür geleneğinin toplumsal akislerini inşa eden yegâne unsurlar arasında değerlendirmek lazımdır.

Sosyal normlar, sosyal yapıların ve toplumsal kurumların varlık teminatlarıdır. Sözlü kültür geleneğinde dolaşıma giren efsaneler ise "sözlü anayasal belgeler" sıfatını taşıyan sosyal normları belli yönleriyle bünyelerine katan anlatmalık türlerdir.

Dolayısıyla örf, âdet, teamül, anane, gelenek, görenek, töre ve moda olarak sıralanan sosyal normlar, sözlü kültür ortamında teşekkül ve tekâmül eden efsanelerin en önemli konuları arasında yer almaktadır. Gelin Taşları Efsanesi de bir Anadolu sahası Türk efsanesi olması babında Türk sosyal norm sistemine vurgu yapmasından ötürü ilgili konulara değinen bir nitelik arz etmektedir. Bu efsanenin Aşkale eksenli Erzurum varyantı ile Şebinkarahisar eksenli Giresun varyantı, bilhassa Türk sosyal normları içindeki âdet ve töre unsurlarının toplumsal hafızaya yeniden hatırlatılması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü Gelin Taşları Efsanesi'nin her iki varyantında da Türk âdet ve töre kurallarını içeren bir dizi anlayış yer almaktadır.

Gelin Taşları Efsanesi'nin Erzurum varyantı itibarıyla, damadın gelin getirme alayına katılmaması ve kendi evinin damında gelinin getirilişini beklemesi Erzurum (Aşkale) yöresinin düğün âdetleri özelinde Türk sosyal norm sistemine uyulduğunu göstermektedir. Ancak gelin getirme alayında bulunan damadın erkek kardeşinin geline göz koyması Türk sosyal norm sistemine dâhil edilen sosyal norm kurallarına uyulmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla malum efsane varyantında "ihamet", "hıyanet" ve "aldatma" gibi toplumca hiç hoş karşılanmayan bir kısım davranışlara başvurulmuştur. Türk sosyal norm kurallarına tamamen ters düşen söz konusu davranışlar, nihayetinde ilgili davranışların müsebbiplerinin taş kesilmeleri sonucunu doğurmuştur. Toplumsal ahlaki tehlikeye atan ve toplum yapısında güvensizlik yaratan bu tür davranışların ilahî emirlere aykırılık gösterdiği ve neticede Tanrı buyruğunun devreye girdiği görülmüştür. Taş kesilme olayından sonra ise iki genç arasında yaşanan ve köylülerce uygun görülmeyen "sadakatsizlik" algısı, olayın yaşandığına inanılan güzergâhtan geçenlerin buradaki taşlara tükürerek ve buraya taş atarak olayı kınamalarına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, Türk sosyal normlarına hiçbir surette uygunluk göstermeyen bir hususa dair toplumun ittifak ettiği cezai yaptırım veya cezalandırma usulü halk tarafından devreye sokulmuştur.

Gelin Taşları Efsanesi'nin Giresun varyantı itibarıyla, erkeklerin gelinlik çağına erişen kızın babasından (ağa) damatlık dilemeleri veya istemeleri Giresun (Şebinkarahisar) yöresinin düğün âdetleri özelinde Türk sosyal norm sistemine uyulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türk kültür ve medeniyet dairesinde "kız isteme", "kız bakma", "görücü çıkma", "dünür gezme", "görücülük" veya "dünürçülük" olarak adlandırılan âdet yaklaşımının pratiğe döküldüğü görülmektedir. Bu hususun yanı sıra ağanın, kızını zorla evlendirmek istemesi de Türk sosyal norm düzenine aykırılık içermektedir. Çünkü eski Türk kültüründen kaynaklı bir özellik olarak kızlara kendi eşlerini özgürce seçme hakkı tanınmıştır. Yine bu efsane varyantında kız babası olan ağanın, kızını çobana layık görmeyerek bir bakıma çobanı içinde bulunduğu konumundan dolayı küçümsemesi Türk sosyal normlarına ters düşen bir davranıştır. Zira Türk töresine göre soy, sop, servet, makam ve mevki unsurları toplumsal zeminde herhangi bir sınıf farkı yaratmamaktadır.

Gelin Taşları Efsanesi'nin: Giresun varyantında, esasen ebeveyne karşı yapılan bir saygısızlığın Türk töresince hoş karşılanmama sonucu doğmaktadır. Aynı husus, İslam'a ait kaideler bakımından da uygun bulunmamaktadır. Bu vaziyeti İslam öncesi ve İslam sonrası Türk sosyal normlarının toplumsal hassasiyetleri dışı vurma özellikleri kapsamında yorumlamak olasıdır. Neticede baba bedduasına istinaden Tanrı emrinin devreye sokulduğu gözlemlenmektedir. Mevzubahis bünyeye ilişkin olarak, efsanelere ait sosyal norm düzenini sürdüren birtakım dinî inanç nitelikleri Gelin Taşları Efsanesi'nin Giresun varyantında ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak Gelin Taşları Efsanesi, Türk sosyal normlarını anlatıldığı hemen hemen her devrin gündemine taşıyan bir geçerliliğe sahiptir. Nitekim Gelin Taşları Efsanesi'nin Erzurum ve Giresun eksenlerinde anlatılan varyantları itibarıyla, genel olarak ihanet, hıyanet, aldatma, zorlama, şiddet, saygısızlık, güvensizlik ve benzeri kötü olaylar ve durumlar silsilesi toplumsal düzlemde anımsatılıp bu tür suçlara veya günahlara meyledilmemesi adına topluma bir ikazda bulunmaktadır. Türk sosyal norm kurallarına uyulmadığı takdirde ise toplum sathında dışlanma ve Tanrı katında belaya uğrama cezalarının devreye gireceği tekrarlanmaktadır. Gelin Taşları Efsanesi'ndeki bu cezalandırma yönteminin ekseriyetle "insanların taş kesilmeleri" ile uygulandığı gözlemlenmiştir. Böylece sosyal ve toplumsal düzenin olması gerektiği gibi devam etmesi amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, A. B. (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ATALAY, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* (C. I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- AYVA, A. (2001). "Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun Efsane Araştırmaları". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9: 365-391.
- BORATAV, P. N. (2015). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- BOSTANCI, B. (2010). "Toplum ve Kültür". *Sosyolojiye Giriş* (3. baskı). (ed. İlhan Sezal). İstanbul: Beta Yayıncılık, 106-132.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2003). "Türk Folklorunda 'Kaybolan Otostopçu Hayalet Kız' Efsanesi". *Türkbilig*, 6: 41-55.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2010). *Halk Edebiyatına Giriş* (2. baskı) (ed. Halit Biltekin). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2015). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DÉGH, L. (2001). *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- ELÇİN, Ş. (1998). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- EMECEN, F. (2008). "Mitler ve Gerçekler Arasında: Giresun'da Seyyid Vakkas Efsanesi ve Giresunlu Seyyid Mehmet Paşa". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 77-92.
- ERGİN, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı (Metin-Sözlük)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ERGİN, M. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- EROĞLU, E. (2015). "Geçmişten Günümüze Sosyal Normlar". *Akademik Bakış Dergisi*, 299-308.

- EROL ÇALIŞKAN, Ş. S., BAŞARAN, C. B. (2017). "Türkmen Efsanelerinde Vatana İhanet ve Cezası". *İdil*, 6/34: 1715-1733.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (1988). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- FEYZİOĞLU, N. "Gelin Kayası Efsaneleri ve Taş Kesilme Motifi Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Türkiyat*, 1 (9): 115-133.
- GEORGES, A. R. (1971). "The General Concept Assumptions to be Reassessed". *American Folk Legend: A Symposium 1969* (ed. Wayland D. Hand). Los Angeles: University of California Press: 1-19.
- GÜNGÖR, E. (1990). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜNGÖR, E. (1999). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İLGEN, A. (1999). "İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadî ve İctimaî Yapı". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 97-110.
- JASON, H. (1968). *About the "Historical" and the "Local" Legends and Their Relatives*. California: The RAND Corporation.
- KAFESOĞLU, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARATAŞ, H. (2018). *Halk Hukuku Uygulamaları ve Sürgün Gelinler*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- KOCA, S. (2002). "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat". *Türkler* (C. 3). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- NAR, M. Ş. (2013). "Kültürel Hukuk: Geleneksel Kontrol Mekanizmaları". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 108: 273-290.
- ÖGEL, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖGEL, B. (2014). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖNAL, M. N. (2021). "Efsanelerin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği". *Bitig MSKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1: 70-94.
- ÖRNEK, S. V. (2016). *Türk Halkbilimi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- SABUNCU, Ö. (2007). "Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/17: 229-241.
- SAKAOĞLU, S. (1976). *101 Anadolu Efsanesi*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- SAKAOĞLU, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- SAVAŞ, H. (2017). "Türk Efsanelerinde Karşılaşılan Tabuların Tasnifine Dair Bir Deneme". *Uluslararası Afro-Avasya Araştırmaları Dergisi*, 4: 163-174.
- SEYİDOĞLU, B. (1985). *Erzurum Efsaneleri: Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TEZCAN, M. (1993). *Sosyoloji'ye Giriş: Temel Kavramlar*. Ankara: TDFO Yayınları.
- TURAN, T., GÖKŞEN, C. (2023). "Dinî Nitelikli Giresun Efsanelerinde Anlatının Sözdizimi". *Millî Folklor*, 18: 131-143.
- TÜRK DİL KURUMU (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- USEEV, N. (2019). "Manas ve Dedem Korkut Destanlarındaki Bazı Epiteitlerin Karşılaştırılması". *Dünya Kültür mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (25-27 Nisan 2019 / Bayburt) Bildiri Kitabı* (ed. Ferdi Güzel, Turgay Kabak). Bayburt: Bayburt Üniversitesi Dede Korkut Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 89-104.
- YEŞİLDAL, Ü. Y. (2015). *Er Töşük Destanı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- YILDIZ, N. (1995). *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YURTESER, S. T., ERDİ, S. (2007). *Divânü Lugâti't-Türk – Mahmûd el-Kâşgarî*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- YEŞİLYURT, N. (2018). "Dede Korkut Hikayelerinde İhanet Motifi Üzerine". *International Journal for Linguistic, Literary and Cultural Research*, III/5: 87-98.
- VELİYEV, K. (1989). *Destan Poetikasi* (haz. Halil Açıkgöz). İstanbul: Türkiyat.
- VESELOVSKİY, A. N. (1940). *İstoričeskaya Poetika*. Leningrad.
- ZİYA GÖKALP, (1976). *Türk Töresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SORUMLU YAZAR
CORRESPONDING AUTHOR

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ HASAN ALİ DİKEN
h.ali.diken@hotmail.com

ETİK KURUL İZİNİ
ETHICS COMMITTEE APPROVAL

ÇALIŞMADA HERHANGİ BİR ETİK KURUL İZNİNE GEREK YOKTUR.
THERE IS NO NEED FOR ANY ETHICAL COMMITTEE APPROVAL FOR THE STUDY.

DESTEKLEYEN KURUM/KURULUŞLAR
SUPPORTING-SPONSOR INSTITUTIONS OR ORGANIZATIONS

HERHANGİ BİR KURUM/KURULUŞTAN DESTEK ALINMAMIŞTIR.
NO SUPPORT WAS RECEIVED FROM ANY INSTITUTION/ORGANIZATION.

KATKI ORANI
AUTHOR CONTRIBUTION PERCENTAGE

TEK YAZAR % 100
SOLE AUTHOR

ÇIKAR ÇATIŞMASI
CONFLICT OF INTEREST

HERHANGİ BİR ÇIKAR ÇATIŞMASI BULUNMAMAKTADIR.
THERE IS NO CONFLICT OF INTEREST.

DEĞERLENDİRME
ASSESSMENT

İKİ DIŞ HAKEM / ÇİFT TARAFLI KÖRLEME
TWO EXTERNAL REFEREES / DOUBLE BLIND

BENZERLİK TARAMASI
SIMILARITY SCREENING

DERGİPARK, İNTİHAL.NET ÜZERİNDEN YAPILMIŞTIR.
THE SCREENING WAS DONE THROUGH DERGİPARK, İNTİHAL.NET.

TELİF HAKKI VE LİSANS
COPYRIGHT AND LICENSE

YAZARLAR DERGİDE YAYINLANAN ÇALIŞMALARININ TELİF HAKKINA SAHİPTİRLER VE ÇALIŞMALARI CC BY-NC 4.0 LİSANSI ALTINDA YAYIMLANMAKTADIR.
THE AUTHORS OWN THE COPYRIGHT OF THEIR WORK PUBLISHED IN THE JOURNAL AND THEIR

WORK IS PUBLISHED UNDER THE CC BY-NC 4.0
LICENSE.

YAPAY ZEKÂ KULLANIMI
USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

ÇALIŞMADA YAPAY ZEKÂ
KULLANILMAMIŞTIR.
ARTİFİCİAL INTELLIGENCE WAS NOT USED IN
THE STUDY.